

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
نه	پیشگفتار ویراست ۲
۱	پیشگفتار
۴	مقدمه
۱۳	فصل اول: تاریخچه حقوق بین الملل
۱۳	آغاز پیدایش روابط بین المللی و مقررات آن
۱۴	منشأ روابط اجتماعی ملل
۱۶	تاریخ تدوین پیمانهای بین المللی
۱۹	روابط بین المللی در یونان
۲۱	روابط بین المللی در روم و ایران
۲۴	روابط بین المللی در جزیره العرب
۲۶	روابط بین المللی در اسلام
۳۵	جامعه ملل و شیوه پیدایش آن
۴۳	روابط بین الملل پس از تشکیل جامعه ملل تا تشکیل سازمان ملل متحد
۴۵	سازمان ملل متحد
۴۷	حوادث بین المللی بعد از تشکیل سازمان ملل متحد
۵۰	مراحل تدوین و تحولات حقوق بین الملل
۵۲	عوامل پیدایش حقوق بین الملل
۷۶	فصل دوم: مبانی یا مکتبهای حقوق بین الملل
۷۷	مکتب حقوق طبیعی
۸۰	مکتب حقوق وضعی
۸۳	مکاتب حقوق وضعی

صفحه	عنوان
۸۷	نظریه حقوق طبیعی جدید
۸۹	نظریه محض حقوقی
۹۱	نظریه ژرژ سل
۹۴	مکتب حقوق بین الملل جدید
۹۶	مکتب حقوقی اسلام در روابط بین المللی
۱۰۲	رابطه حقوق داخلی و حقوق بین الملل
فصل سوم: اهداف حقوق بین الملل	
۱۱۴	روش تحقیق و تعیین اهداف حقوق بین الملل
۱۱۶	اهمیت شناخت اهداف حقوق بین الملل
۱۱۷	انواع و اقسام اهداف حقوق بین الملل
۱۱۸	الف) اهداف سیاسی
۱۴۰	ب) اهداف حقوقی
۱۵۰	ج) اهداف اقتصادی
۱۵۵	د) اهداف فرهنگی
۱۶۹	ه) اهداف اخلاقی
۱۷۴	و) اهداف بهداشتی
۱۸۵	ز) اهداف علمی و فنی
۱۹۱	نقد و بررسی
فصل چهارم: منابع حقوق بین الملل	
۲۳۳	ضرورت بحث از منابع حقوق بین الملل
۲۳۵	نظری کوتاه به نحوه کار دانشمندان و رشد تدریجی حقوق ملل
۲۴۱	معاهدات
۲۴۱	عرف و روش دولتهای متمدن در نحوه روابط و حل اختلافات بین المللی
۲۴۱	قوانین و احکام کشورهای متمدن
۲۴۲	نظامهای مهم حقوقی
۲۴۲	آراء و افکار فلاسفه و حقوق دانان بزرگ
۲۴۲	الهام از تجربیات سازمانهای بین المللی منطقه‌ای
۲۴۳	تقسیم منابع به اصلی و فرعی

صفحه	عنوان
۲۴۴	افکار عمومی و حقوق طبیعی
۲۴۶	نقد و بررسی
۲۵۰	عهد و پیمان، منبع اصلی حقوق در روابط بین الملل
۲۵۶	منشأ الزامی بودن مقررات حقوق بین الملل
۲۵۹	منابع حقوق بین الملل اسلامی
فصل پنجم: قلمرو یا سرزمین	
۲۶۳	ضرورت وجود مرز و اهمیت آن از دیدگاه اسلام
۲۷۲	نقد و بررسی
۲۷۴	اندیشه جامعه جهانی
۲۸۷	بازگشت به بحث ضرورت قلمرو و مرز
۳۰۲	تکمله‌ای بر مسائل دریایی و مرزهای آبی کشورها
فصل ششم: مبانی مشروعیت و حقوق اساسی دولتها	
۳۰۵	آراء دانشمندان درباره عامل مشروعیت حاکمیت دولتها
۳۴۰	امتیاز دموکراسی اسلامی بر دموکراسی غربی
۳۴۱	ویژگیهای حاکم از دیدگاه حقوق دانان مسلمان
۳۴۳	پاسخ به یک اشکال
۳۴۴	حدود اختیارات دولت به عنوان نماینده مردم
۳۴۷	حقوق اساسی دولتها از دیدگاه دانشمندان اروپایی
۳۵۱	نقد و تحلیل حقوق اساسی دولتها
۳۶۰	حقوق اساسی دولتها و چگونگی رسمیت آن در سازمانهای بین المللی
فصل هفتم: شناسایی دولتها	
۳۶۷	تعریف و آثار شناسایی
۳۶۹	شناسایی الزامی است یا اختیاری؟
۳۷۰	تاریخ پیدایش رسم شناسایی در روابط بین المللی
۳۷۱	شرایط شناسایی
۳۷۳	سوء استفاده قدرتها از مسئله شناسایی

صفحه	عنوان
۳۷۴	اقسام شناسایی
۳۷۷	شناسایی از دیدگاه اسلام
۳۸۰	نقد و بررسی
۳۸۱	عدم تضاد بین جهانی بودن آیین اسلام با شناسایی کشورها
۳۹۰	فصل هشتم: بی طرفی سیاسی در روابط بین المللی
۳۹۰	مفهوم بی طرفی
۳۹۲	اقسام بی طرفی
۳۹۴	سابقه تاریخی بی طرفی سیاسی
۴۰۰	اسلام و بی طرفی سیاسی
۴۰۶	فصل نهم: مسئولیت بین المللی دولتها
۴۰۶	تعریف مسئولیت بین المللی
۴۰۷	اقسام مسئولیت بین المللی
۴۰۸	مبنای مسئولیت بین المللی
۴۰۹	تدوین قوانین مسئولیت بین المللی
۴۱۰	نتیجه مسئولیت و چگونگی جبران ضرر و زیان
۴۱۱	موارد عدم مسئولیت
۴۱۴	موضع اسلام در اصل مسئولیت
۴۲۷	فصل دهم: اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها
۴۲۷	تعریف اصل عدم مداخله
۴۲۸	تاریخ پیدایش اصل عدم مداخله
۴۳۰	نظریه حقوق دانان بین الملل درباره اصل عدم مداخله
۴۴۱	اسلام و عدم مداخله در امور داخلی کشورها
۴۴۲	موارد استثنای اصل عدم مداخله
۴۴۷	منابع و مأخذ

پیشگفتار ویراست ۲

كان الناس امة واحدة فبعث الله النبيين مبشرين
و منذرين و انزل معهم الكتاب بالحق ليحكم بين
الناس فيما اختلفوا فيه ... (بقره، ۲۱۳)

آیه کریمه فوق بیانگر این معناست که حقوق و قانون پدیده‌ای است اجتماعی که در ظرف اختلافات اجتماعی ضرورت و جویی یافته و جوامع اولیه و نهاد خانواده تا دورانی که عشق و صمیمیت در بین اعضای آن حکمفرما بوده نیازی به مقررات اجتماعی نداشته‌اند و ندارند، چه اینکه محبت حاکم فیما بین اعضا آنان را از مراعات قوانین دستوری بی‌نیاز می‌سازد و به جای اجرای عدالت از اصل احسان و فداکاری بهره می‌برند. از اینجاست که آیه فوق پیامبران صاحب شریعت را مرشد در ظرف اختلافات اجتماعی همراه با کتاب داور بین حق و باطل می‌داند و گویای آن است که قبل از پیدایش تعارض منافع و اختلافات، شریعتی آسمانی نیز وجود نداشته و انبیای الهی با اصول اخلاقی مردم را رهبری می‌کرده‌اند. از اینجاست که ملاحظه می‌کنیم در جامعه اسلامی نیز قبل از هجرت که مسلمانان در اقلیت بودند و به حکم ضرورت در قالب ایثار و فداکاری با یکدیگر برخورد داشتند و توانایی مبارزه با مخالفان خود را نداشتند فرمانی قانونی و حقوقی نیز برای آنان مطرح نبوده است. بدین ترتیب پس از هجرت نیز مسلمانان به اصول حاکم بر روابط خود و مخالفان بیشتر از مقررات داخلی نیازمند بودند و به همین علت آیات ناظر به اصول روابط خارجی زودتر از مقررات داخلی مطرح شده است؛ چه اینکه مردم تا هنگامی که مصداق آیه و یؤثرون علی انفسهم و لو كان بهم خصاصة بودند از اصولی که تعیین کننده سهم افراد باشد نیز بی‌نیاز بوده‌اند.

جالب اینکه در تدوین مقررات اجتماعی اسلام نیز می‌بینیم که دانشمندان مسلمان قبل از تدوین فقه و حقوق داخلی به تدوین کتب السیر، که ناظر به روابط خارجی است، پرداخته‌اند و جالب‌تر اینکه از همان آغاز کتب السیر یا به تعبیر امروزی حقوق بین‌الملل اسلامی مستقل از فقه و حقوق داخلی تدوین شده است و ظاهراً اولین کتاب در فقه روابط بین‌الملل با عنوان «المجموع» متعلق به زید فرزند امام چهارم علی بن الحسین (ع) بوده که در قرن اول هجری می‌زیسته است و از آن پس یاران و هواداران آن بزرگوار به تدوین کتب السیر پرداخته‌اند.

متأسفانه با همه وضوح آیات قرآن و احادیث نبوی در روش برخورد مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان و مذاهب الهی و غیر الهی سیره و روش پیامبر گرامی اسلام دگرگون شد و به جای جهاد دفاعی که حق طبیعی همه موجودات زنده است دولت‌های مسلمان به جهاد ابتدایی روی آوردند و ملت‌های غیر اهل کتاب را در صورت عدم پذیرش اسلام محکوم به فنا دانستند و اهل کتاب را نیز تنها با پرداخت جزیه و تسلیم کامل در برابر شریعت الهی اسلام مجاز به زندگی توأم با صغار پنداشتند و این روش در طول سیزده قرن بر روابط مسلمانان با غیر مسلمانان حاکم بود و امروزه نیز گروه‌هایی مانند القاعده، طالبان و داعش طرف‌دار همین نظریه هستند و حال آنکه قرآن کریم به صراحت هرچه تمام‌تر می‌فرماید: قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمة سواء بیننا و بینکم الا نعبد الا الله و لا نشکر به شیئا و لا یتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله فان تولوا فقولوا اشهدوا بانا مسلمون (آل عمران، ۶۴) و نیز می‌فرماید: لا ینهکم الله عن الذین لم یقاتلواکم فی الدین و لم ینخرجوکم من دیارکم ان تبروهم و تقسطوا الیهم ان الله یحب المقسطین (ممتحنه، ۸).

در سراسر قرآن کریم چیزی غیر از عدم مزاحمت از پیروان ادیان الهی و غیر الهی یا مسلمانان خواسته نشده و روشی جز ادعای سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنة و جادلهم بالتی هی احسن ان ربک هو اعلم بمن ضلّ عن سبیلہ و هو اعلم بالمهتدین (نحل، ۱۲۵) مطرح نبوده است و در ظرف تجاوز مخالفان نیز می‌فرماید: و ان عاقبتهم فاعقبوا بمثل ما عوقبتهم به و لئن صبرتم لهو خیر للصابرین (نحل، ۱۲۶).

این تغییر خطرناک در روش و دیدگاه موجب شد که کتب فراهم شده در موضوع السیر محدود به بخشهایی از حقوق داخلی گردید و در حقیقت اصول اولیه که مبتنی بر صراحت آیات و سیره پیامبر اکرم (ص) و امامان اهل بیت (ع) بود به فراموشی سپرده شد.

شگفت‌انگیزتر آنکه ملاحظه می‌کنیم دانشمندان مسلمان مجدداً زمانی در صدد تدوین کتب السیر و حقوق بین‌الملل اسلامی برآمدند که با شکست تاریخی امپراتوری عثمانی روبه‌رو شدند و به حکم ضرورت دولتهای اسلامی به اجرای منشور ملل متحد و لایحه جهانی حقوق بشر تن در دادند.

از این رو انقلاب اسلامی ایران نیز که به همت والای بزرگ‌مردی از سلاله پاک پیامبر اکرم (ص) خمینی کبیر، به پیروزی رسید در بخشهای مختلفی از علوم اسلامی و انسانی با کمبود وسیعی روبه‌رو شد و امام رضوان الله تعالی علیه در سال ۶۰ یعنی اوایل پیروزی انقلاب فرمان تدوین کتب علوم انسانی را با همکاری محققان حوزوی و دانشگاهی صادر فرمودند و به همت والای استاد فرزانه حضرت علامه مصباح یزدی، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه تأسیس شد و کتب ارزشمندی در ابعاد اقتصادی، حقوقی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و غیره با دیدگاه اسلامی فراهم آمد.

گروه حقوق و علوم سیاسی دفتر همکاری (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه) نیز مفتخر است که چهار جلد کتاب را با عنوان درآمدی بر حقوق اسلامی (ج ۱ و ۲) و اسلام و حقوق بین‌الملل عمومی (ج ۱ و ۲) با اشراف علمی استاد فرزانه حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی فراهم و تقدیم علاقه‌مندان نظام اسلامی نموده و همواره آمادگی خود را برای دریافت نظریات موافقان و مخالفان مطالب مندرج در این کتب اعلام داشته است. بار دیگر در طبع جدید این کتب که زحمت نشر و تأمین نیازهای مادی و معنوی گروههای متعدد دفتر همکاری و به ویژه گروه حقوق را به عهده داشته و دارد، اعلام می‌داریم و استمداد می‌طلبیم که علاقه‌مندان به نظام اسلامی و بلکه طالبان حقیقت ما را در این امر مهم یاری فرموده و از ارائه آراء خویش ما را محروم نمایند.

پیشگفتار

تشکیل حکومت جمهوری اسلامی در کشور ما بافت جامعه را در تمام زمینه‌ها دگرگون ساخت و چنانچه بخواهیم این انقلاب به هدف نهایی برسد، باید این دگرگونیها را تا مرحله حاکمیت ارزشهای اصیل اسلامی در تمام سطوح جامعه ادامه دهیم؛ چرا که انقلاب واقعی همان انقلاب در ارزشهاست. در نتیجه، در علوم دانشگاهی - و به ویژه در علوم انسانی - باید پژوهشهای عمیقی صورت بگیرد.

درست است که علم وطن ندارد و از هر جا به دست آید گمشده افراد با ایمان است و باید آن را گرامی داشت، ولی در محیطی که به تدریج ارزشهای اسلامی حاکم می‌شود، در این علوم، تحقیقات باید به مسیری هدایت شود که به آن اهداف والا منتهی گردد.

از سوی دیگر، می‌دانیم غریبها اصرار دارند فرهنگشان را همراه با اکتشافات علمی خود به سایر نقاط جهان صادر کنند، و به همین منظور به طرز بسیار ماهرانه‌ای آن را در «علوم انسانی» - که به هر حال با عقاید و اخلاق و نظام ارزشی رابطه نزدیک دارد - گنجانده‌اند؛ بنابراین بر عهده دانشمندان مسلمان - اعم از حوزوی و دانشگاهی - است که این ناخالصیها را بزدایند و پایه‌های این علوم را بر اصول اسلامی و نظام ارزشی اسلام استوار سازند و بکوشند که عمق اندیشه‌های پاک اسلامی را در تمام این زمینه‌ها روشن سازند.

بدین سبب، از همان اوایل انقلاب، جمعی از آگاهان حوزه و دانشگاه بر آن شدند که دست به دست هم دهند و دامن همت به کمر زنند تا این اهداف را به خصوص در علوم انسانی محقق سازند و بحمدالله و با لطف پروردگار، اکنون تلاشها و کوششهای آنها تا حد زیادی به ثمر نشسته است و آثار مختلفی در این زمینه منتشر کرده‌اند.

کتابی که از نظر شما می‌گذرد و تحت عنوان *اسلام و حقوق بین‌الملل* عمومی انتشار می‌یابد، تلاش و کوششی است با همین هدف که به همت جمعی از فضلاء حوزه علمیه با کمک جمعی از استادان دانشگاهی در دفتر همکاری حوزه و دانشگاه در زمینه حقوق بین‌الملل با نگرش اسلامی فراهم شده است.

این فضلاء محترم و استادان گران‌قدر، بعد از تهیه مطالب لازم با مراجعه به منابع مهم اسلامی و منابع مهم حقوقی غرب و بررسیهای مقدماتی در جلسات خود، در نشستهایی که با اینجانب داشتند، همواره مطالب را قرائت می‌کردند و مجدداً نقد و بررسی می‌شد؛ آنگاه آنچه تغییر لازم داشت، تغییر داده می‌شد و آنچه به تکمیل نیاز داشت تکمیل می‌گردید، به طوری که می‌توان گفت این عزیزان در مجموع، اثری ارزنده، مفید و شایان اهمیت در زمینه «حقوق بین‌الملل اسلامی» فراهم ساخته‌اند و من به سهم خود از تمام آنان صمیمانه تشکر می‌کنم که زحمات طاقت‌فرسای این کار مهم را، که در نوع خود گام نخستین محسوب می‌شد و به همین دلیل مشکلات فراوانی داشت، قبول کردند و چراغ روشنی فرا راه دانش‌پژوهان این رشته قرار دادند.

از آنجا که گامهای نخستین هیچ‌گاه بی‌عیب و نقص نیست، از همه فضلاء و دانش‌پژوهان می‌خواهیم آنچه را برای تکمیل این کار لازم می‌بینند یادآوری کنند، شاید به خواست خداوند در آینده به صورت کامل‌تری در آید.

در پایان، ذکر این نکته را نیز لازم می‌دانم که قرائن فراوانی نشان می‌دهد که دیر یا زود پای انقلاب اسلامی به کشورهای دیگر کشیده می‌شود و به امید پروردگار پرچم حکومت اسلامی در آن کشورها نیز به اهتزاز در می‌آید؛ از این رو اگر ما بتوانیم اثرهای مفیدی در تمام زمینه‌های علوم انسانی از دیدگاه اسلام فراهم سازیم و آنها را به زبانهای دیگر نیز ترجمه کنیم بخش مهمی از مشکلات سایر کشورهای اسلامی را نیز حل و به تحکیم مبانی حکومت اسلامی در سایر کشورهای اسلامی کمک کرده‌ایم، به علاوه عرضه این آثار، پاسخ دندان‌شکنی خواهد بود برای منفی‌بافان که اسلام را از ارائه مسائل مورد نیاز این زمان ناتوان می‌پندارند.

امیدوارم همه ما با ژرف‌نگری و دوری از هرگونه تعصب و تقلید کورکورانه، با استمداد از عنایات الهی وظیفه خود را در این مقطع خاص انجام دهیم. در ضمن به سهم خود از جناب مستطاب حجة الاسلام آقای محمد ابراهیمی و جناب مستطاب حجة الاسلام سید علیرضا حسینی «دامت افاضاتهما» که برای تهیه مطالب این کتاب زحمات فراوانی کشیده‌اند و با حوصله و پشتکار این کار مهم را به ثمر رسانده‌اند، تشکر می‌کنم.

ناصر مکارم شیرازی

مقدمه

جلد اول کتاب *اسلام و حقوق بین الملل عمومی*، سومین اثری است که گروه حقوق دفتر همکاری حوزه و دانشگاه آن را به دانش پژوهان علم حقوق و تمام کسانی که علاقه مند به آگاهی بیشتر از این مسئله اند، تقدیم می کند.

این گروه، به دنبال تدوین دو جلد کتاب با عنوان *درآمدی بر حقوق اسلام*، که جلد اول آن را در سال ۶۴ جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و جلد دوم آن را سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) در سال ۶۸ به چاپ رسانید، درصدد برآمد تا در ادامه کار به مطالعه در رشته های مختلف علوم حقوق بپردازد و در هر رشته کتابی تخصصی فراهم آورد تا بیان کننده دیدگاه اسلام در مقایسه با دیگر مکتبهای حقوقی باشد.

نظر به اهمیت ویژه حقوق بین الملل و نیاز مبرم نظام نوپای انقلاب اسلامی به هماهنگی با نظامهای حقوقی و سیاسی موجود در جهان، ترجیح داده شد که پس از تدوین دو جلد کتاب که بیشتر ناظر به کلیات مسائل حقوقی بود، دیدگاه اسلام نسبت به «حقوق بین الملل عمومی» و به دنبال آن موضع اسلام در زمینه «حقوق بین الملل خصوصی» بررسی گردد.

ضرورت تدوین

ضرورت تدوین حقوق بین الملل از دیدگاه اسلام بر هیچ حقوق دانی پوشیده نیست و این ضرورت نه تنها در حال حاضر، بلکه از همان آغاز پیدایش مکتب الهی و جهانی اسلام برای حقوق دانان مسلمان محسوس بوده است و به همین سبب کتابهای زیادی را، چه به صورت مستقل و یا ضمن مجموعه مباحث فقهی با عنوان السیر، جهاد،

حقوق بین‌الملل اسلامی و اسلام و حقوق بین‌الملل تاکنون تدوین کرده‌اند. از تألیفات اولیه در این زمینه، کتاب *السير الکبير* نوشته محمد شیبانی (متوفای ۱۸۲ ه. ق.) است که ناظر بر کتاب *السير اوزاعی* تألیف شده است و تاکنون دانشمندانی بر آن شرح نوشته‌اند و در حال حاضر از منابع اولیه در بررسی حقوق بین‌الملل اسلامی به شمار می‌آید.

معروف‌ترین شرح بر کتاب *السير الکبير* متعلق به شمس‌الدین محمد سرخسی (متوفای ۴۸۳ ه. ق.) با عنوان *المبسوط* است که تاکنون مکرر به چاپ رسیده است.^۱ دیگر فقیهان اسلام، اعم از شیعه و اهل سنت، به طور معمول در مباحث فقهی خود به صورت مستقل یا ضمنی به بررسی رابطه دولت اسلامی با دیگر دولتهای جهان پرداخته‌اند؛ ولی به حکم اینکه قانون پدیده‌ای اجتماعی است، تکامل آن نیز به تدریج همراه با تکامل تمدن تحقق می‌پذیرد؛ چنان‌که در گذشته نه‌چندان دور، مقررات زیادی در جوامع وجود نداشته است، اما امروزه یک ضرورت اجتماعی به شمار می‌آید. همچنین رشته‌های متعددی از حقوق و قانون در جوامع انسانی به وجود آمده که در گذشته وجود خارجی نداشته یا به صورت بسیار محدودی ضمن چند مسئله کلی درباره آنها بحث شده است.

۱. شمس‌الدین محمد سرخسی در سال چهارصد هجری قمری در بخارا متولد شد و در همان‌جا به تحصیل و تدریس پرداخت و سرانجام به دلیل نصیحت یا اعتراضی که به خاقان داشت، دورانی طولانی در زندان به سر برد و بیشتر تألیفات خود را در زندان «اوزجند» نوشت که از آن جمله کتاب *المبسوط* است که در سی مجلد به چاپ رسیده و جلد دهم آن کتاب *السير الصغیر* است. در این کتاب شمس‌الدین، مجموعه مباحث فقهی و کتاب محمد شیبانی (شاگرد معروف ابوحنیفه، نعمان بن ثابت، امام فقه حنفی) را شرح و جمع‌آوری کرده است. وی کتاب دیگری از محمد شیبانی، با عنوان *السير الکبير* را در چهار مجلد شرح کرد که در سال ۱۳۳۵ ه. در حیدرآباد هندوستان به چاپ رسید و ترجمه آن به ترکی در دو مجلد در ۱۲۴۱ در استانبول منتشر شد. دکتر صبوحی محمصانی در کتاب *القانون و العلاقات الدولیة فی الاسلام* می‌نویسد که محمد شیبانی دو کتاب در «سیر» به نامهای *السير الصغیر* و *السير الکبير* تألیف کرد.

حقوق بین‌الملل نیز تا حدود زیادی با چنین سرنوشتی روبه‌رو بوده و از آنجا که در گذشته جوامع بشری در روابط تنگاتنگی با یکدیگر و احياناً از وجود یکدیگر بی‌خبر بوده‌اند، ضرورت تعاون اجتماعی و همکاری بین‌المللی را مانند امروز احساس نمی‌کرده‌اند و بنابراین موضع آنان به طور معمول در برابر یکدیگر، یکی از سه حالت «جنگ»، «صلح» و «بی‌طرفی» بوده است و ناگزیر مسائل بین‌المللی نیز در همین محدوده مطرح بوده و از بخشهای دیگر حقوق بین‌الملل کمتر سخنی به میان آمده است تا آنجا که گروسیوس دانشمند معروف هلندی (متوفای ۱۶۴۵ م.)، که عنوان پدر حقوق بین‌الملل به خود گرفته، کتابش را با عنوان جنگ و صلح تألیف کرده است؛ به همین سبب دانشمندان مسلمان نیز هر چند زودتر از معاصران خود به بررسی مسائل بین‌المللی پرداخته‌اند، ولی نظریه محدودیت روابط بین‌المللی آنان نیز از جامعیت لازمی که پاسخگوی مسائل کنونی جامعه جهانی و بلکه جامعه اسلامی باشد، برخوردار نیست.

متأسفانه فقهای اسلام در روابط بین‌المللی مانند بسیاری دیگر از مسائل حقوق داخلی دارای نظریه‌های مختلف و گاه متضادی بوده‌اند، به طوری که قبل از جرح و تعدیل و رسیدن به یک نتیجه نهایی نمی‌توان این نظریه‌ها را در روابط اجتماعی مسلمانان با دیگر ملل (اعم از اهل کتاب و غیر اهل کتاب) و بلکه در روابط اجتماعی جوامع اسلامی با یکدیگر به طور عملی مراعات کرد.

هر چند در گذشته این اختلاف نظر و گاهی تضاد اندیشه به دلیل محدودیت روابط بین‌المللی مشکل‌آفرین نبوده، ولی در حال حاضر سرنوشت جوامع بشری آن‌چنان به هم گره خورده است که نه تنها برای هیچ ملتی ممکن نیست بدون تعاون بین‌المللی به تأمین حداقل نیازهای مادی خود دست یابد، بلکه خطرهای زیادی همه ملتها را تهدید و به همکاری و تعاون با یکدیگر دعوت می‌کند تا آنجا که می‌توان گفت روابط دولتها با یکدیگر مانند رابطه بین افراد یک مملکت ضروری می‌نماید و حتی در بسیاری از موارد از ضرورت بیشتری برخوردار است؛ بنابراین هر گونه ابهام و اختلاف نظر در مسائل حقوق بین‌الملل برای دولتهای اسلامی می‌تواند

مشکل آفرین باشد و به همین سبب باید تلاش برای جرح و تعدیل نظریه‌ها و رسیدن به یک نتیجه نهایی به طور مستمر ادامه یابد.

مسئله مهم‌تر این است که بعضی از حقوق‌دانان معاصر، در کتابهای خود، در بررسی حقوق و مقررات اجتماعی و به ویژه در حقوق بین‌الملل، در تبیین موضع اسلام دچار اشتباههایی شده و گاهی در مقایسه با اصول و ارزشهای حاکم بر روابط بین‌الملل - که بیشتر از مکتب پروتستان الهام گرفته است - در اثر شناخت اندک خود از اسلام به آن اشکالهایی را وارد دانسته‌اند که پاسخگویی به این اشکالات بررسی دقیق‌تری را از احکام اسلام و قرآن می‌طلبد.

برای مثال مجید خدوری، حقوق‌دان مسیحی عراقی الاصل، در تألیفات متعدد خود موضع اسلام را در شناسایی دولتهای غیرمسلمان منفی دانسته و معتقد است حقوق اسلام جهان را به دارالاسلام و دارالحرب تقسیم می‌کند و ساکنان سرزمینی که از آن به دارالحرب تعبیر می‌شود، آن صلاحیت حقوقی را ندارند که بتوانند مخاطب و به اصطلاح موضوع حقوق بین‌الملل اسلامی واقع شوند؛ بنابراین کشورهای غیرمسلمان به جای آنکه مخاطب حقوق بین‌الملل اسلامی باشند، آماج حملات و تعرضات آن بوده‌اند.

روشن است که نتیجه چنین پنداری این است که اسلام و ایده‌های آن با به رسمیت شناخته شدن ملل غیرمسلمان در تضاد است و مسلمانان نمی‌توانند جامعه غیرمسلمان را جز به صورت موقت (در دورانی که به حکم ضرورت قرارداد صلح بین دولت اسلامی و دولت غیرمسلمان امضا می‌شود) به رسمیت بشناسند و ناگزیر همه آنها گروهی محارب به شمار می‌آیند و فاقد همه حقوق خواهند بود و این چیزی است که مخالف عقل سلیم می‌باشد و امروزه در روابط بین‌المللی پذیرفته شده نیست و اسفبارتر اینکه بعضی از ناآگاهان مسلمان نیز نظریه «مجید خدوری» را، که بی‌تردید از ناآگاهی او نسبت به ارزشهای زیربنایی آیین اسلام نشئت گرفته است، پذیرفته‌اند؛ در حالی که پذیرش چنین نظریه‌ای به معنای اعتراف به نبود حقوق بین‌الملل از دیدگاه اسلام است و آقای خدوری در کتاب جنگ و صلح از

دیدگاه اسلام می‌نویسد:

«ان قواعد القانون الدولي في الاسلام لا تقوم على الرضا المتبادل بين اعضاء جماعة الدولية ولكن على اساس تفسير المسلمين و فهمهم لمصالحهم السياسية و الخلقية و الاجتماعية»: ^۱ اصول قوانين بين الملل در اسلام بر اساس رضایت و اراده آزاد اعضای جامعه بین‌المللی (دولتها) استوار نیست، بلکه تنها بر اساس برداشت مسلمانان و منافع سیاسی، اجتماعی و دینی خود آنها شکل می‌گیرد.^۲

در جایی دیگر از همین کتاب می‌نویسد اهل سنت به چنین شرطی (حضور معصوم) برای جنگ ابتدایی قائل نیستند، بلکه معتقدند هرگاه مسلمانان به آن حد از قدرت و نیرومندی که لازمه مبارزه و جهاد ابتدایی است رسیدند، بر آنان واجب است از حالت سکون خارج شوند و برای تسلط هر چه بیشتر بر جوامع غیراسلامی به جنگ پردازند.

تردید نیست که این‌گونه اشتباهات یا سوء برداشتها معلول هر عاملی که باشد، ممکن است چهره نظام حقوقی اسلام را در نظر جهانیان وارونه جلوه دهد و موجب چنین تصویری شود که صلح و امنیت جهانی جز بر اساس ارزشهای موجود در مکتبهای غربی امکان‌پذیر نخواهد بود؛ در حالی که بر محققان پوشیده نیست که اسلام، بنیان‌گذار زندگی مسالمت‌آمیز ملت‌های دارای ایدئولوژیهای مختلف در کنار یکدیگر است و قریب هزار سال قبل از پیدایش مکتب پروتستان، قرآن کریم پیروان ادیان را به همکاری و زندگی مسالمت‌آمیز در عین اختلاف ایدئولوژی و عقیده دعوت کرده است.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ.^۳

و همچنین مسلمانان را به نیکی و احترام به همه انسانهایی که در صدد پیکار با اسلام نبوده‌اند، فراخوانده است:

۱. ر.ک.: وهبة الزحيلي، العلاقات الدولية في الاسلام.

۲. و نیز بنگرید به: ضیایی بیگدلی، اسلام و حقوق بین‌الملل، ص ۱۳۸.

۳. آل عمران، ۶۴.

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ^۱

شگفت اینکه این موضع در دورانی از جانب اسلام مطرح گردید که دیگر ملتها و حتی پیروان ادیان الهی، کمترین حقوقی برای مخالفان عقیده خود قائل نبودند و همه افراد دارای ایدئولوژی مخالف را محکوم به فنا و نابودی می دانستند. چنین حالتی در تمام قرون وسطی بر سراسر اروپا حاکم بوده است.

گفتمنی است که این مطلب از نظر بنیان گذاران مکتب پروتستان و همه آزادی خواهانی که در اصلاحات اجتماعی و نهضت اصلاح دینی اروپا سهم بوده اند مخفی نبوده و بلکه افرادی مانند لوتر، ولتر و روسو، که رهبری این حرکت را به عهده داشته اند، الگوی خود را از نظام حاکم بر جامعه اسلامی گرفته و درصدد بوده اند که در برابر نهضت انگلیزیسیون (محکمه تفتیش عقاید) که جان میلیونها انسان را به خطر انداخته و بلکه آنان را نابود ساخته بود، آزادی اندیشه موجود در جامعه اسلامی را حاکم سازند.

با این همه متأسفانه ملاحظه می شود که بعضی از حقوق دانان، اسلام را آیین جنگ و مخالف آزادیهای عقیدتی و استقلال ملل معرفی کرده اند و آیین مسیحیت با همه تنگ نظریهایی که در طول تاریخ با آن روبه رو بوده است و قتل عامهای متعددی که مسیحیان و یهودیان بر یکدیگر روا داشته اند، آیین سلم و سازش و احترام به آراء و عقاید دیگران و تحقق بخش امنیت و صلح جهانی معرفی می شود! از آنچه گفته شد معلوم می شود میزان اهمیت و ضرورت تدوین حقوق بین الملل اسلامی به وسیله فقها و دانشمندان مسلمان تا چه حد است؛ و سکوت و مسامحه در برابر چنین اتهاماتی گناهی است بزرگ که بر هیچ مسلمان آگاهی بخشودنی نخواهد بود؛ مهم تر اینکه جامعه اسلامی نیز بدون روشن شدن وظایف شرعی خویش در برخورد مسالمت آمیز نمی تواند رابطه رضایت بخشی با دیگر ملل برقرار سازد، بلکه جوامع اسلامی نیز در تعاون و همکاری با یکدیگر با مشکل

روبه‌رو خواهند بود، زیرا دانشمندان مسلمان در مشروعیت و قانونی بودن دولتهای اسلامی اختلاف نظر جدی داشته و دارند. گروهی معتقدند که در جهان پهناور اسلام، حتی تشکیل دو دولت، قانونی نخواهد بود؛^۱ بنابراین همه دولتهای مسلمان در حال حاضر از نظر این دسته از فقها غیرقانونی است و نمی‌توانند بر اساس پیمانهای ویژه و یا مقررات اسلامی با یکدیگر روابط منظمی داشته باشند؛ زیرا هر نوع همکاری با دولت غیرقانونی، خود عملی غیرقانونی خواهد بود.

بدیهی است که حل این مسائل و بیان نظر قطعی در خصوص همه این مسائل و بسیاری از مسائل دیگر به عهده دانشمندان مسلمان است که با توجه به مشکلات و ضرورت‌های حاکم بر جامعه بشری، تصمیم واحدی را اتخاذ کنند و ملت مسلمان را در روابط بین‌المللی از بن‌بست‌هایی که بسیاری از آنها پایگاهی علمی ندارد، رها سازند.

گروه حقوق دفتر همکاری حوزه و دانشگاه با توجه به واقعیت‌های یاد شده، با استمداد از خداوند متعال و عنایتهای خاص حضرت ولی عصر - ارواحنا فداه - در حد توان محدود خویش، حرکتی مثبت در جهت زدودن این ابهامات آغاز کرده است و انتظار دارد که دانشمندان حوزه و دانشگاه از این حرکت پشتیبانی کنند و به هر صورت ممکن دفتر را از آراء و نظرهای خود مطلع سازند و دست کم از نقد و اظهار نظر درباره مطالبی که در این مؤسسه فراهم می‌آید، دریغ ننمایند.

سرفصلهای اصلی این مجلد

پس از بررسی کوتاه در تعریف و بیان ضرورت حقوق بین‌الملل بالطبع باید نظری اجمالی به روابط بین‌الملل در تاریخ تمدن بشر، سیره عقلا در این زمینه، تاریخ پیدایش اصول حقوق بین‌الملل و موضع‌گیری متفاوت جوامع و ملل در خصوص آن و سرانجام نظر اسلام درباره روابط بین‌المللی داشته باشیم؛ زیرا جز با این روش، بررسی مقایسه‌ای موضع اسلام با دیگر نظامهای حقوقی و اجتماعی مشکل می‌نماید،

۱. الماوردی، الاحکام السلطانیة، ص ۹.

و به ویژه اثبات این حقیقت که حقوق بین‌الملل از افتخارات ملتهای اروپایی نبوده و مکتب پروتستان و نهضت اصلاح دینی که مهم‌ترین عامل تحول اندیشه در اروپا به شمار می‌آید خود متأثر از اندیشه اسلامی است. بنابراین پس از بررسی تاریخی به عوامل پیدایش حقوق بین‌الملل در جامعه بشری که در حقیقت مکمل بحث تاریخی در زمینه حقوق بین‌الملل است، می‌پردازیم.

سومین موضوعی که در این مجلد به ترتیب اولویت مورد بررسی قرار گرفته، مبانی و مکتبهای حقوق بین‌الملل و تبیین موضع اسلام در این مسئله است. از آن پس به بررسی اهداف حقوق بین‌الملل پرداخته‌ایم، چه اینکه بین مبانی و اهداف هر علم رابطه عمیقی وجود دارد که خلط بین آن دو منشأ اشتباهاتی بوده است.

پنجمین مبحث، منابع حقوق بین‌الملل از دیدگاه اسلام در مقایسه با سایر مکاتب است؛ زیرا رابطه مبانی و دلایل احکام با منابع و مآخذ احکام حقوقی بر حقوق‌دانان پوشیده نیست و خلط این دو عنوان نیز منشأ اشتباهات بسیاری است که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

پس از فراغت از تبیین این مباحث مقدماتی، ترجیحاً به بررسی مسائلی چون: مسئله قلمرو یا سرزمین به عنوان عامل مهم در تشکیل دولت، موضع اسلام در تقسیم جهان به دارالاسلام و دارالکفر و بیان این مطلب که ایده تشکیل جامعه جهانی و به تعبیر صحیح‌تر جهانی بودن آیین اسلام به معنای جبری و تحمیلی بودن پذیرش این عقیده بر اقوام و ملل نیست و سپس به بررسی مبانی مشروعیت و حقوق اساسی دولت‌ها از دیدگاه حقوق بین‌الملل و اسلام پرداخته‌ایم.

سرانجام مسئله شناسایی دولت‌ها و امکان این شناسایی از دیدگاه اسلام و پذیرش اصل بی‌طرفی، چگونگی و محدوده مسئولیتهای بین‌المللی دولت‌ها در روابط بین‌المللی و اصل عدم مداخله همراه با تبیین موضع اسلام بررسی شده است.

یک بار دیگر از استادان، صاحب‌نظران و محققان بزرگوار کشور و بلکه کشورهای اسلامی استمداد می‌کنیم تا در این مهم ما را یاری دهند و کمبودها و نقصهای کار را با توجه به محدودیتهای، نبودن امکانات کافی و ابتدایی بودن این حرکت علمی یادآور شوند.

شکی نیست که ما در این توفیق، خود را مدیون امکانات معنوی فراوانی می‌دانیم که انقلاب شکوهمند اسلامی فراهم آورده است و بر این باوریم هر گونه تلاشی را که استادان و دانشمندان دلسوز برای تکمیل این بحثها انجام دهند، خدمتی به پیشبرد اهداف انقلاب خواهد بود؛ چرا که پشتوانه اصلی انقلاب، اقدامات فرهنگی و کارایی اسلام در تمام زمینه‌های حکومت اسلامی است و این همان مطلبی است که امام راحل - قدس الله سره - همواره بر آن تأکید می‌کردند.

در پایان از استاد گرانمایه حضرت آیت الله مکارم شیرازی که در تدوین تمامی این مباحث حضور و بر آن اشراف کامل داشتند و ارشادها و دقت نظرهای ارزشمند ایشان در تمامی این مباحث راهنمای ما بود، صمیمانه تشکر می‌کنیم و از درگاه خداوند متعال برای ایشان توفیق بیشتر را مسئلت داریم.

همچنین به استاد بزرگوار آیت الله مصباح یزدی بنیان‌گذار این حرکت علمی در حوزه علمیه قم که دفتر همکاری از جمله برکات وجودی ایشان بوده و هست صمیمانه‌ترین سپاسمان را تقدیم می‌کنیم.

سرانجام وظیفه خود می‌دانیم از همه عزیزانی که در تهیه این کتاب به گونه‌ای نقش داشته‌اند و ما را در انجام این وظیفه خطیری یاری کرده‌اند جداً تشکر و قدردانی کنیم؛ از جمله ریاست محترم سازمان «سمت» حجت الاسلام دکتر احمد احمدی که تمامی وقت ارزشمند خود را مصروف این مهم نموده‌اند و همه عزیزانی که با ترجمه منابع خارجی از زبانهای انگلیسی، فرانسه و آلمانی مطالب گرانمایی را در اختیار ما قرار داده‌اند، به ویژه آقایان دکتر محمدحسین تمدن جهرمی و دکتر نور علی نوری و دیگر بزرگوارانی که در بررسی مطالب کتاب اظهار نظر و نقدهای مفیدی ارائه داده‌اند، به ویژه حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای حسین توفیقی و ویراستاران محترم سازمان «سمت».

گروه حقوق پژوهشگاه

حوزه و دانشگاه قم